

EGY TANÁCSKOZÁS MARGÓJÁRA

(Bihari emlékülés, Pécs)

Hatalom – állam – államhatalom. Politika – hatalom. Állampolgár – hatalom. Politika. Állam. Állampolgár. Hatalom. Visszaköszönő, egymást átfedőn erősítő-gyöngítő, mégis csak együtt értelmezhető fogalmak, amelyek köré fűzve lehet boncolgatni hazánk társadalmi berendezkedésének, a magyar politikai mechanizmus működésének alapvető törvényszerűségeit, ellentmondásait, anomáliáit. Hol van, s van-e egyáltalán hatalmi központ, s van-e helyi hatalom? Mely intézményeké a tényleges hatalom és hogyan gyakorolják azt, öntörvényeik szerint, vagy megosztva másokkal, más szervezetekkel – netán néha velünk, polgárokkal? S tartoznak-e, és kinek felelősséggel azok, kiknek a „hatalma sok”? Mit jelent a párt vezető szerepe a szuverenitást megtestesítő parlamentünkkel, avagy tanácsainkkal szemben, mellett vagy fölött. S mit jelent az, hogy *egy rendszer, fennállásának lassan fél évszázada felé közeledvén* – az alkotmány betűjének és szellemének megfelelően – demokratikusan akar (!?) működni, amikor is mindenki teszi a dolgát, minden „intézmény” végzi feladatát úgy és ott, ahogy azt számára a legszélesebb bázison nyugvó társadalmi konszenzus, az állampolgárok akarata, a köz megegyezése legitimálta.

E politikai alapfogalmak között bizonytalankodom, amikor igyekszem megfogni annak az emlékülésnek a vezérfonalát, amelyet 1986. áprilisában rendezett a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, a Janus Pannonius Tudományegyetem és a Pécsi Akadémiai Bizottság, Baranya megye és Pécs Megyei Város Tanácsainak támogatásával *Bihari Ottó* akadémikus, egyetemi tanár, a Dunántúli Tudományos Intézet volt igazgatója születésének 65. évfordulója tiszteletére.

Emlékülést írtam – a meghívó tanúsága szerint, de ahogy az a rövid zárszóban elhangzott, jóval több volt ez egy „szokványos” emlékülésnél – így tisztelegve egy nagy tudós sokunkban frissen élő emléke előtt. A tanácskozás során akként adóztunk az iskolát is teremtő professzornak, *az állam, az alkotmány, a jog tudorának*, a magyarországi területi és regionális kutatások egyik kezdeményezőjének, hogy életművét áttekintettük, munkáit, eredményeit *kritikai elemzés alá véve* foglalkoztunk kutatásaival, azok hatásával kora társadalomtudományainak, gyakorlati államépítésének alakulására, másrészt vizsgáltuk máig is érvényes, vagy éppen meghaladott téziseit.

A megnyitóban elhangzott, hogy szerencsés ember volt *Bihari Ottó*, mert az államtudomány szinte *valamennyi alapvető kérdésében* elmondhatta véleményét, kifejthette nézeteit. Hozzá kell tennem, hogy nem csak azért volt „szerencsés”, mert közreműködhetett (több mint 30 esztendőn keresztül) a társadalmi praxis alakítására ható programok, avagy éppen konkrét gyakorlati lépések megalapozásában. Ennél is fontosabb, hogy – egyúttal, túl az alkotmányjog terrénumán – nemcsak „beleköstölt” más tudományokba (politológia, közgazdaságtudomány, szociológia stb.), de képes volt

azok eredményeit, vizsgálatait integrálni, sőt váltani témát, témaköröket, kutatási irányokat – ha kellett.

A rendezvény jó alkalom volt arra is, hogy találkozzunk egymással, sokszor azonos, vagy egymáshoz szorosan kapcsolódó témákat művelők, de még inkább megfelelő keretűl szolgált annak, hogy fölvezöljék a magyar társadalomtudomány néhány fontos, jövőt formálni akaró irányát, rávilágítsunk olyan problémákra, amelyek nemcsak a napi politika útvesztőiben jelennek meg, hanem a kutatók nehéz munkával végzett tevékenysége közben is, megsejtetni igyekezvén *az ezredfordulón túli világ magyar társadalmának lehetséges mozgástörvényeit* a vizsgált témakörökben.

Bihari Ottó, a jogász, hallatlanul nagy nemzetközi és történeti apparátussal dolgozott. Empirikus vizsgálatokkal alátámasztott, a gyakorlat értő ismeretének felhasználásával megírott több száz publikációjában, úgy vélem, évtizedekig érvényes alaptételeket állított föl a szocialista állam, alkotmány, a szocialista társadalom néhány fontos működési törvényszerűségéről. „*Az államhatalmi képviselői szervek elmélete*”, „*A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei*”, a „*Korszerű tendenciák a szocialista államszervezetben*” c. munkák, „*A hatalom és egyetértés*” címmel tartott akadémiai székfoglalója nemcsak az államjog művelőinek adnak nélkülözhetetlen forrást, de az ezekben (és sok más munkájában) írtak épp úgy hasznosíthatóak a történész, a közgazdász, a szociológus és mindenképpen a politológus munkájában, mint ahogy a tervezéssel vagy a területfejlesztés problémáival foglalkozók tevékenységében. Témájukat tekintve pedig, azok, akik akár az állami szervek működésével, politikai rendszerünkkel, a gazdaság legalapvetőbb viszonyainak sajátosságaival, avagy éppen a regionalizmussal foglalkoznak, figyelmen kívül hagyhatják ugyan Bihari eredményeit, ám legalábbis oktalanság lenne részükről, ha nem lapoznák át e témák kutatása kapcsán az ő munkáit is; amennyiben a *tér és társadalom* törvényszerűségeit igyekeznek föl-
tárni.

Az Emlékülés tucatnyi tudományágat képviselő résztvevői úgy álltak a Bihari-hagyatékhoz, hogy abból a tanácskozás során – elsősorban a plenáris ülésen – valamennyi fontos eredmény megjelenítésre került. A szekcióüléseken a kutatók olyan eredményekről számoltak be, amelyek részben visszanyúlnak vagy kapcsolódnak az Ő munkásságához is, de nagyobb erényük ennél az, hogy a legaktuálisabb (akut) problémákra koncentráltak. (És sok ilyen probléma van.)

E rövid ismertetőben csupán arra nyílik lehetőség, hogy a három szekcióban folytatott munka egy-egy csomópontját kiemeljem, kedvet csinálva egyben ahhoz is, hogy a közeljövőben a rendező szervek által megjelentetendő könyv leendő olvasói megfelelő ismeretek birtokában vehessék kezükbe az e sorok írója által szerkesztett „*Állam – Térkapcsolatok – Demokrácia*” c. munkát.

Az első szekció a „*Hatalom – Önkormányzat – Demokrácia*” címet kapta. Ez volt az a csoport, ahol a „legtisztább” államjogi, alkotmányjogi, politológiai és részben politikai-szociológiai megközelítés dominált. Mit jelent a hatalommegosztás elve, s milyen aktualitása van ennek a szocialista államszervezet működésére? Tudunk-e, akarunk-e (és milyen) tényleges hatalmat adni a parlamentnek? Mit jelent a párt – parlament – NET – kormány viszony a társadalom irányításában? Nemcsak kérdésként fogalmazódtak meg mindezek a napjainkban másutt is sokszor felvetődött problémák, de több javaslat is született e szervek egymás közötti kapcsolatrendszerre alkotmányos sza-

bályozásának alapvető tételeire. Jónéhány korreferens merítette kését jogforrási rendszerünk ellentmondásos viszonyaiba – beleértve itt az alkotmány elvi primátusát épp úgy, mint a helyi tanácsrendeletalkotás gondjait, bajait. Több hozzászóló foglalkozott a reális döntések problémájával, ezen belül: hol, hogyan, milyen látens, milyen informális erők játszanak közre egy-egy állami, politikai döntés megszületésében? Milyen tényleges lehetőségekkel rendelkeznek az önkormányzatok? – tették föl a kutatók a kérdést. Mit adhatnak a bizottságok, mit a falugyűlések, s milyen tapasztalatot hoztak az előjáróságok? Mi a viszonya az állampolgárnak szűkebb-tágabb környezetéhez, s az állam döntéseihez? Van-e köze a „köz”-höz? Milyen indítékok hatására vesz, illetve nem vesz részt a közéletben és lakóhelye társadalmában, már amennyiben az adott település helyi társadalomnak minősíthető. S ha azt akarjuk, hogy a polgár ne csak átruházza az őt is megillető hatalmát a különböző szintű testületekre, állami szervekre, hanem közvetlenül is gyakorolja azt, milyen csatornákat tudunk felmutatni számára. (*Címszó a demokrácia.*) Van-e reális lehetősége és értelme a népszavazásnak, s ha igen, milyen föltételek mellett (akár a helyi, akár a központi) népszavazás kiírásának? Ízelítőül talán ennyi elegendő. S mindazok, akik ezekről bővebben és sok egyébről is szóltak és megszívlelendő következtetéseket tártak elibénk: *Szentpéteri István, Holló András, Pál László, Sükösd Ferenc, Markos György, Wiener György, Böhm Antal, Gáspár Gabriella, Rácz Attila* (ő csak írásban), *Tóth Antal, Hazafi József, Bogdán Tibor, Kiss László*, továbbá e sorok írója.

A második szekció a „*Térkapcsolatok, közigazgatás*” címet viselte, mely cím önmagában megadja azokat a kérdéseket, melyek e témával foglalkozókban azonnal fölmerülnek. Szükséges és szükségtelen körzetesítések sokat vitatott (véleményem szerint, soha le nem zárható) folyamata. Van-e lehetőség a visszakörzetesítésre és milyen területeken? Miképpen alakult a közigazgatási területbeosztás egészen napjainkig? Mit jelentenek a centralizáció, decentralizáció egymást sok esetben igen ellentmondásosan erősítő, vagy éppen kizáró, gyöngítő, átfedő törekvései? Természetesen itt is fölmerült a közigazgatási határok merevsége, vagy a közigazgatási szervezetrendszer vonzáskörzeti működés(képtelenség)ének kérdései. Tudja-e a közigazgatás adaptálni a sajátos térkapcsolati viszonyokat, s a hosszas kutatások immáron több ezer (inkább tízezer) oldalnyi publikációkban is összefoglalt eredményei ellenére miért nem tudta értelmezni a maga számára megfelelő racionalitással és következetességgel az agglomerációkat, a településegységeket? Vajon a két és fél, vagy a „valamikor” bevezetésre kerülő két fokozatú közigazgatás megadja-e azokat a lehetőségeket, amelyek között mind a testületek, mind a szekció témája szempontjából rendkívül fontos: gyümölcsözni tudnak-e az évtizednyi tapasztalatok, amelyek a város és környezete tudományos kutatásában eddig megszülettek? És végre erőteljesebbé válhatnak-e azok a kapcsolatok, amelyek a különböző típusú települések együttműködésében (valljuk be) eddig gyermekded lépéseket hoztak csak. Miként jelentkezik tehát a területiség a közigazgatásban, a gazdaságban, a politikában, vagy éppen az ezekkel kapcsolatos kutatásokban, tudományos vizsgálatokban, s milyen hatásfokkal realizálódnak mindezek az állami döntésekben? És itt is, mint az első szekcióban, többször fölítették a kérdést, hogyan kapcsoljuk be az állami szervek működésébe államunk egyenrangú-jogú polgárait? S akik nemcsak a kérdéseket tették föl, de markáns válaszokat is adtak: *Verebélyi Imre, Fonyó Gyula*,

Horváth Gyula, Pálné Kovács Ilona, Berényi Sándor, Iváncsics Imre, Rechnitzer János, Kara Pál, Farkas Károly, Benkőné Lodner Dorottya.

A harmadik szekció a „Lakosság, terület, település” problémakörében érdekelt előadók munkáját foglalta össze. Akik itt fejtették ki nézeteiket kutatási eredményeikről, azok elsősorban térszerkezeti, térkutatási aspektusból vizsgálták a magyar társadalom működését, az állampolgár tényleges (nagyreszt földrajzilag megfogható) helyét lakóhelye térpályái között, rámutatva néhány olyan összefüggésre, amelyek figyelmen kívül nem hagyható tényezőként kellene, hogy szerepeljenek a települések irányítási rendszerében. Nem lehet történelmi folyamatok, földrajzi, területfejlesztési, közgazdasági törvényszerűségek ismerete és alkalmazása nélkül felelősségteljes döntést hozni egy adott területszervezési kérdésben, mutattak rá többen. A közlekedéshálózat múltja, jelene s rögzösnek tűnő jövője, a városfejlődés törvényszerűségei, a városok belső szerkezeti problémái, és új gondok, mint a szegregáció, mind olyan kérdésként kerültek elő, amelyek fontos kutatási irányokat jelenthetnek a következő évtizedekben is. S utoljára, de korántsem „utolsó” problémaként: jónéhány tízezer olyan állampolgára van országunknak, akik ugyan házban laknak, (szűkebb) hazában azonban nem biztos, mivel településük sem nem község, sem nem város, s mi történik akkor, ha ezek a polgárok azt szeretnék, hogy hadd lehessen nekik is communitásuk, új községük, közösségük. Mi legyen velük? A hivatalos szervek sokszor kínlódnak, húzódoznak e „rang” megadásától — én örülök, és akaratom teljesüléséhez sok sikert kívánok minden ottlakónak. Akik téziseiket a vitában előadták: *Hajdú Zoltán, Tóth József, Berényi István, Erdősi Ferenc, Fodor István, Lengyel Imre, Csatári Bálint, Kovács Teréz, Mészáros Rezső, Tímár Lajos* (írásban).

Hagytam-e ki fontos dolgokat? Bizonyára. A három szekcióelnök (*Szotáczy Mihály, Beluszky Pál, Ormosy Viktor*) a kötetben oly módon foglalja össze az adott csoport munkáját, értékeli az eredményeket, hogy abban saját kutatási témái egy-egy, az adott szekcióhoz illeszkedő problémáját is kifejti.

Föltehető a kérdés, miért hagytam „utoljára” a *plenárison* elhangzottakat? Ennek oka csupán az Emlékülés céljának tükröztetése volt. Nevezetesen: munkánk tengelyébe mai államéletünk, a társadalomkutatások terítékre került kérdéseinek vitáját helyeztük. Ezzel együtt és ezen túl, joggal állapíthatjuk meg azt is, hogy a tanácskozás *Bihari Ottó* életpályájának szinte valamennyi területét érintő első olyan tudományos fóruma, amely a *Beér János* halálát követő korszak legnagyobb állam- és jogtudósai egyikének pályáját így kívánta — hozzá méltó módon — áttekinteni.

A plenáris ülésen elhangzott referátumok közül néhány a szekciók munkájának fő irányait kívánta megadni. *Bartke István* „A területi egységek társadalmi-gazdasági tartalma és az irányítási funkciója” c. referátumának középpontjába a területiség és a tervezés, a térkapcsolati rendszerek és a közigazgatási határok viszonyának összefüggéseit állította. *Kilényi Géza*, az elmúlt esztendőben született egy-egy fontos eredmény kiemelése után vázolta azokat a fő irányokat, amelyeket a VII. ötéves tervben folytatandó államtudományi kutatásokon belül szükségesnek tartott kiemelni. Az Emlékülésen betegsége miatt nem tudott résztvenni *Kovács István*. Előadása a kötetben azonban szintén megjelenik. „Államjog vagy alkotmányjog?” címmel írott tanulmánya „évszázadnyi” visszatekintéssel ad számot a tudományág egyik fontos alapkérdésének értelmezéséről: mely korban és miért, milyen okokból volt használatos az „államjog”

vagy „alkotmányjog” megnevezés, amellyel kapcsolatban Bihari Ottó utolsó nagy munkájának megírásakor a kettős megjelölést használta.

Tigyi József előadása (amelyet fölolvastak az emlékülésen) a 70-es évekre visszatekintve ecsetelte azt a küzdelmet, amit Bihari Ottóval együtt folytattak azért, hogy (Budapesten kívül is) végre lehessen tudományos munkát szervezni, jöjjenek létre akadémiai centrumok és ezek méltó helyet foglaljanak el a magyar tudományos életben. (Hozzáteszem: jócskán maradt még tennivaló.) *Daróczi Eta* a Bécsi Központ tevékenységét mutatta be. Ennek a sokak által alig ismert intézménynek a működtetésében, vezetésében meghatározó szerepet töltött be *Bihari Ottó*. Sokat tett azért, hogy Magyarország, a magyar kutatók (főként a fiatalok) mind hatékonyabban kapcsolódhassanak be a Társadalomtudományi Koordinációs Központ munkájába.

Van-e, s ha igen, milyen határok között mozoghat a megyei politika? Mennyiben függ ez a központi politikai irányoktól, illetve mennyire lehet sajátos más területi egységek politikai gyakorlatától? E kérdésekről fejtette ki nézeteit *Nagy József*, kitérve közben arra is, hogy Baranya megye közéletében milyen területeken és milyen „erővel” vett részt *Bihari Ottó*. *Enyedi György* tömör előadása elsősorban annak az „úttörő” szerepnek a fölvezetésére vállalkozott, amelyet *Bihari Ottó* a regionális, illetve területfejlesztési kutatások hazai meghonosításában és a Dunántúli Tudományos Intézet máig is jelentő profiljának kialakításában játszott. A főreferátumot tartó *Ádám Antal* bemutatta (majd négy évtizednyi visszatekintéssel) azt a pályát, amelyet *Bihari* akadémikus „befutott” a Tolna megyei jegyzői tiszttől ellátásától az állami díjig. A kolléga tapasztalatait is fölhasználó előadása *Bihari* professzor tudományos és oktatói tevékenységének valamennyi fontos területét érintve elemző, értékelő módon szintetizálta eredményeit, amelyek, úgy vélem, a következő évtizedekre nyúlóan is jó iránymutatásul szolgálhatnak a *Bihari* munkásságával foglalkozóknak.

Végül. Tanítványa, munkatársa (később helyettese), tanszéki kollégája voltam, és megtisztelt azzal, hogy barátja lehettem. Ebből fakad az, hogy a tanácskozáson hiányoltam az Ember megjelenítését. (Persze, ez a „hiány” csak szubjektíve értendő, figyelemmel a tanácskozás céljára.)

Aki találkozott ugyanis Bihari Ottóval, vagy töltött néhány órát vagy néhány esztendőt vele, hatása alól nehezen tudott kikerülni. Feszültséget oldó anekdotái (de azért tegyük hozzá, feszültséget teremtő, hirtelen kitörései), odafigyelése a világ legparányibb dolgaira, hallatlan munkabírása és legendás pontossága, családszeretete, humanitása, ritkaságszámba menő műveltsége, olvasottsága, fogékonysága a rajongott professzorok közé emelte.

És milyen volt, mint vezető? (Erre egyébként részben Ő maga is választ ad a megjelenő kötet függelékében szereplő egyik rádióinterjúban.) Sokan szemére vetették (főként halálát követően) paternalizmusát. Paternalista volt-e *Bihari Ottó* akadémikus, egyetemi tanár, intézetigazgató, a PAB elnöke, s vagy 20-25 különböző állami, politikai, társadalmi, tudományos és az oktatással összefüggő tisztség, vezetői feladat magas szinten hozzáértő, lelkiismeretes ellátója? Lehet. De ha igen, csak annyira, mint a kor, melyben élt – és sajnos túl korán, 62 éves korában meghalt.